

АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ЛІТЕРАТУРИ ім. Т. Г. ШЕВЧЕНКА

На правах рукопису

ЛЯШКЕВИЧ Петро Андрійович

ЛІРИКА ПЕТРА КАРМАНСЬКОГО
В КОНТЕКСТІ ЛІТЕРАТУРНОГО ПРОЦЕСУ

10.01.02 — Українська література

А в т о р е ф е р а т
дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата філологічних наук

Київ 1993

00734419 (S)

Робота виконана в Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка Академії Наук України.

Науковий керівник — доктор філологічних наук **ФЕДЧЕНКО П. М.**

Офіційні опоненти — доктор філологічних наук **ІЛЬНИЦЬКИЙ М. М.**,
кандидат філологічних наук **КОВАЛІВ Ю. І.**

Провідна установа — Ужгородський державний університет.

Захист відбудеться 8 листопада 1993 р. на засіданні спеціалізованої вченої ради Д. 016 35 01 при Інституті літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України (252001, Київ, вул. Грушевського, 4).

З дисертацією можна ознайомитися в бібліотеці Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка АН України.

Автореферат розісланий 12 листопада 1993 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради,
кандидат філологічних наук

 СУЛИМА М. М.

У літературному житті розділеної двома імперіями України кінця XIX — початку XX ст. проходили складні й суперечливі процеси творчої перебудови. Оновлювався критичний реалізм, зосереджуючись на «психологічному аналізі соціальних явищ». ¹ Змінювалася романтична традиція, відходячи від фольклорно-міфологічного способу світовідчуття. Художньо-світоглядну еволюцію реалізму доповнювали елементи натуралістичної естетики. У літературі мали безпосередній відгук новітні філософські ідеї Шопенгауера (П. Карманський), Ніцше (О. Кобилянська, Леся Українка).

Генерація письменників, яка прийшла в літературу на рубежі століть (М. Вороний, М. Філянський, О. Олесь, В. Винниченко, В. Пачовський, М. Яцків, П. Карманський), не приймала беззастережно народницько-позитивістського раціоналізму своїх попередників, а прагнула творити нову естетичну свідомість, «черпаючи свої стимули прямо із західноєвропейських напрямів імпресіонізму та неоромантізму» ², а іноді «зближувалася навіть з декадентством» ³. Ці тенденції в літературі на зламі віків; узагальнено названі модернізмом, лише віднедавна стали актуальним предметом науки. Проблема вивчення новітніх художніх процесів ускладнена необхідністю великої підготовчої роботи: виправленням вульгарно-соціологічних тлумачень творчості окремих письменників, переосмисленням заідеологізованих оцінок літературного процесу, введенням до його контексту митців, донедавна заборонених.

Окреслена ситуація безпосередньо стосується і львівської мистецької групи «Молода Муза» (1906—1909), яку є підстави «розглядати як ланку в системі взаємодії різних течій літературного руху кінця XIX — початку XX ст., фрагмент загальноєвропейської панорами» ⁴, а не антиреалістичну естетську організацію провін-

¹ Франко І. Зібр. творів: У 50 т. — К., 1981. — Т. 34. — С. 363.

² Франко І. Зібр. творів: У 50 т. — К., 1988. — Т. 41. — С. 86.

³ Гундорова Т. Ранній український модернізм: до проблеми естетичної свідомості // Радянське літературознавство. — 1989. — № 12. — С. 3.

⁴ Ільницький М. Краси свічадо // Розсіпані перли. — К., 1991. — С. 9.

ційного масштабу. У такому розгляді проблеми й полягає актуальність теми даного дослідження.

Петро Карманський (1878—1956) найповніше виявив свій художній таланти як автор збірок «Ой люлі, смутку», «Блудні Огні», «Пливе по морю тьми» в молодомузівський період творчості. Проте унікальність його мистецької біографії в тому, що він самореалізовувався практично в усіх історико-літературних контекстах і середовищах, через які переходило українське письменство (творчість у період модерністського «бунту молодих», в еміграції, в Західній Україні міжвоєнного двадцятиліття та в умовах радянського режиму).

Життєвий і творчий шлях П. Карманського в українському літературознавстві ще не був об'єктом спеціального дослідження. Потребує вивчення історико-літературний, філософсько-естетичний та суспільно-політичний контекст, у якому понад 50 років працював письменник.

Метою даної роботи є всебічний аналіз поетичної творчості П. Карманського на основі широкого використання видань і періодики першої половини ХХ ст., яка виходила в Західній Україні, емігрантських центрах української діаспори світу (Австрія, Канада, США, Бразилія). До аналізу залучено архівні й рукописні фонди Центральної наукової бібліотеки АН України ім. В. Вернадського, Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника, Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН України, домашні архіви родини Карманських. Уперше в нашому літературознавстві художній світ поета розглядається в мистецькому та громадсько-політичному контекстах.

Науково-методологічну основу дослідження складає еволюційний підхід до матеріалу та суперечливого творчого шляху поета. Адже «там, де творчість письменника характеризується різними внутрішніми змінами, які зачіпали самі основи відношення до дійсності і розуміння людини, і де дослідник прагне прослідкувати логіку цих змін, їх закономірності, природним є вибір послідовно хронологічного розгляду матеріалу»⁵, поєднуваного з увагою до історико-літературного контексту.

Наукова новизна роботи полягає в тому, що художня й життєва доля П. Карманського ще не були предметом всестороннього аналізу, і дисертація є першою спробою осмислити поетичний світ письменника в контексті літературно-мистецького і суспільно-політичного процесу. У зв'язку з цим аналізується широке коло літературних ідей часу (італійська поезія доби Рісорджіменто, німецький романтизм, французький та польський модернізм, російська література «срібного віку»), які мали вплив на формування

⁵ Корман Б. Лирика Некрасова. — Іжевск, 1978. — С. 6.

художнього світогляду поета. На прикладі творчості П. Карманського радянського часу зроблено спробу осмислити способи функціонування мистецтва слова в тоталітарному суспільстві.

Науково-практичне значення дослідження полягає в тому, що його результати можуть бути використані для створення узагальнюючих праць з історії літератури, під час вивчення курсу нової української літератури в навчальних закладах, у видавничій діяльності.

Основні результати роботи **апробовані** в доповідях на республіканській науковій конференції «Іван Франко і національне відродження» (Криворівня, 1991), ювілейній конференції, присвяченій 120-річчю від дня народження Б. Лепкого (Тернопіль, 1992), науковій конференції «Молода Муза» й літературний процес кінця XIX — початку XX століття в Україні і Європі» (Львів, 1992). Окремі положення дисертації викладено в 7 публікаціях.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, трьох розділів, висновків і списку використаної літератури. Загальний обсяг тексту — 206 сторінок.

У **вступі** зроблено обґрунтування наукової новизни й актуальності дослідження, визначено мету й методи роботи, а також проаналізовано стан вивчення творчості П. Карманського в нашому літературознавстві.

У **першому** розділі — «Становлення поетичного голосу П. Карманського. Молодомузівський період творчості» — досліджуються художньо-естетичні процеси в українській літературі кінця XIX — початку XX ст., в контексті яких формувалася мистецька особистість поета.

Зміст художніх пошуків П. Карманського в період становлення його поетичного голосу був спрямований на пізнання «імпресій душі», тобто внутрішніх станів ліричного «я». Це визначило психологічно-індивідуалістську суть естетичних позицій поета. Під впливом зовнішніх обставин його лірика набувала то громадянського, то містично-релігійного характеру. Зазнавши впливу європейської, найперше італійської поезії, вона з часом трансформувалася у форму неоромантичного чи символістського світобачення.

З метою з'ясування чинників поетичного голосу П. Карманського в розділі проаналізовано його перші художні спроби, які збереглися в рукописах. Вони свідчать, що вже в ранніх поезіях з'являються мотиви й образи, визначальні для початкового періоду творчості. Містичні видіння всесвітнього карнавалу зла й несправедливості терзають душу ліричного героя, навіюють думки про самогубство. Елементи поетичної пози в цих віршах поета відчуваються досить виразно, прозора вказують на своє літературне походження (Бодлер, польські модерністи).

У літературознавстві встановилася думка, що перша збірка П. Карманського «З теки самоубийця» (1899) мала наслідувальний характер, писалася під впливом роману Гете «Страждання юного Вертера» та «Зів'ялого листя» І. Франка. Існують свідчення, що П. Карманський пережив власну любовну драму, яка стала поштовхом до написання «щоденника своїх переживань». ⁶ Лірична драма «З теки самоубийця» аналізується в контексті літературної традиції («Сповідь сина віку» Альфреда де Мюссе, «Страждання юного Вертера» Гете, «Останні листи Якопо Ортіса» Уго Фосколо, «Miłość» Я. Каспровича, «Зів'яле листя» І. Франка, «Розсипані перли» В. Пачовського та ін.).

Зміст ліричної драми П. Карманського складають внутрішні монологи закоханого. Психологічний стан героя пригнічений, внутрішній світ зосередився на аналізі почуттів. Нещасливе кохання затуманює сприймання навколишнього світу, він лише зрідка фіксується свідомістю. Розвиток ліричної драми йде у двоплощинному плані: внутрішнім сюжетом — рухом інтимних почуттів і душевних переживань та зовнішнім, який відтворює небагаті подіями змістом вчинки героя. Подібна сюжетна схема й у «Зів'ялому листі» І. Франка. Зіставлення збірок П. Карманського та І. Франка (жанрові особливості, характери драматичних конфліктів, образи самогубців, їхніх коханих, філософські аспекти) дає підстави для висновку, що молодому поетові вдалося створити оригінальну ліричну драму, хоча при цьому не обійшлося без формальних впливів літературної традиції (прийом містифікації, форма щоденника).

Між першою збіркою П. Карманського «З теки самоубийця» і другою «Ой люлі, смутку» (1906) лежить відстань у сім років. Це був час тяжкої боротьби юнака-сироти за місце під сонцем: здобуття освіти, шукання свого поетичного голосу, видавців для збірок, відкриття культурного багатства Італії, формування громадянсько-політичних поглядів. На основі архівних матеріалів детально досліджено період навчання П. Карманського в Римській богословській колегії. Італія мала благодатний вплив на вихідця з глухої провінції імперії. Муза поета під дією такого могутнього каталізатора стала своєрідним явищем у нашій літературі. «Італьянізована поезія» (О. Пахльовська) П. Карманського дихає історією, культурою цієї країни, літературними мотивами Данте, Тассо, Леонарді, Кардуччі, Чамполі, насажена релігійними ремінісценціями.

Друга збірка поета з'явилася в пам'ятному для західноукраїнської літератури 1906 році, коли почав виходити перший укра-

⁶ Якубський Б. Поезія критичної доби // Галицька та буковинська поезія ХХ віку.— Х.— К., 1930.— С. XVIII.

їнський журнал модерної літератури «Світ», а згодом «бунт молодих» організаційно оформився в групу «Молода Муза». П. Карманський був безпосередньо причетний до становлення цієї літературної організації, редагував згаданий «Світ». «Ой люді, смутку» стала прелюдією того типу художнього мислення, яке виробляли галицькі письменники поетового покоління. Збірка задала тон, показала зразок **іншої** поезії, поезії для лікування душі, а не суспільних проблем.

Книжка «Ой люді, смутку», як і всі наступні збірки лірики, скомпонована за чітким тематичним принципом, оформлена поділом на цикли. Авторській свідомості П. Карманського було властивим виражати «імпресії душі» в різноманітних варіантах, проте із збереженням внутрішньої логіки циклів. Домінуючий мотив смутку пронизує всі цикли збірки, підносячи над буднями життя високі почуття скорботи і болю. Естетизація чуттєвості здійснена з непідробною теплотою і щирістю.

Перший цикл збірки — «З пісень любові» — дає уявлення про значну еволюцію художньо-естетичних позицій автора у вирішенні інтимної теми порівняно з ліричною драмою «З теки самоубийця». Любовні почуття не перемішані тут з фатальними передчуттями, а хоч і овіяні тугою розлуки, все ж наповнені «солодким трійлом закохання» і надією на взаємність.

В інтимній поезії цього циклу П. Карманський проявився як поет романтичного світобачення. Почуття підносять ліричного героя над буденними проблемами буття, вивішують над реаліями природного оточення в романтичні сфери візії і мрій. Тенденції романтичного способу художнього мислення проявилися і в зверненні П. Карманського до ресурсів фольклорної поетики — народнопісенної ритміки, традиційного для українських народних пісень паралелізму, образів народної символіки.

Мотиви самоти, душевного неспокою, туги за високими ідеалами поступово концентруються в образі «смутку» (цикл «В обіймах смутку»). Цей «смуток» не народжується в душі, а приходить у життя ліричного героя звідкись іззовні, заходить у хату «поворкувати, посумувати». Засобом сугестії поет навіює образ не реального предмета, а ілюзорного, що засвідчує вплив на його творчість символістської поетики.

Паралельно з образом смутку поет сугестивно творить образ болю, також лейтмотивний у ранній ліриці. Відділяючи образ болю від душі, надаючи йому, так би мовити, автономних прав, значення символу, П. Карманський урізноманітнює, в такий спосіб форми передачі настроїв.

Сум і туга в світосприйманні поета розлиті в самій природі, в житті. У циклі «На сій дорозі сліз» смуток об'єктивується соціальними мотивами, переходячи в статус «причинного смутку».

Легка грайлива мелодія поезій в унісон з мінливими настроями душі звучить у циклі «Хвиля знемоги». Дисонансним мотивом контрастує природа. Чи не вперше поет побачив її у всій красі й гармонії, відчув розтривоженим серцем. Та в найвищу мить піднесення душі, яка прагне блаженства, щемливим акордом зринає якийсь неясний, підсвідомий острах. Душа ліричного героя переповнена бентежого, вона не може досягти спокою і блаженства, а лише миттєвого забуття. Характерні для ліричного героя ранньої поезії П. Карманського настрої дисонансу не сприймаються штучними чи позерськими з огляду на їх чистоту, щирість і цілність

Домінуючий у збірці мотив смутку і болю-страждання, яким поет виражав суть свого світосприймання, в останніх циклах «Надгробні стихарі» та «Псалми» трансформувався в містичні візії, декадентські настрої прощання зі світом. Тут майже зникає конфлікт моралі індивідуальної з громадською, об'єктивний світ з його злом і насиллям, який не раз відлунював у душі поета хвилюючими рядками болю, сприймається і душею і свідомістю приречено, спокійно, з холодним філософським зислом.

Збірка «Ой люлі, смутку» була безперечним творчим досягненням поета. В українській літературі з'явилася книжка новаторського характеру. Зло світу, катаклізми буття трансформовані в чутливій людській душі високими і благородними стражданнями. Предметом поезії стали не соціальні типи, не зовнішні події явища, а душа людини. Людський біль показаний не опосередковано, не в зовнішніх проявах обставин суспільного й індивідуального життя, а як конечна якість великої душі, християнського гуманістичного кодексу. Ці поважні художньо-естетичні достоїнства збірки зауважив І. Франко, коли в рецензії стверджував, що книжка «визначається дивним запахом, якого нелегко забути»⁷.

Еволюцію поетичного голосу П. Карманського в бік громадянсько-патріотичних тем засвідчила збірка «Блудні Огні» (1907). З'явилася вона після пам'ятних для галицької молоді подій, пов'язаних із боротьбою за український університет у Львові. Її автор навчався у той час на філософському факультеті і разом з іншими студентами-українцями брав участь у акціях протесту, за що потрапив до в'язниці. Тема цих подій інтерпретована в циклі «З тюрми». Символіка назви збірки передає стан поетового сум'яття, викликаного невизначеністю ситуації з політичними перспективами в поділеній Україні. Він боляче сприймав той факт, що великі зусилля інтелігенції, перемоги на виборах, студентські протести, дипломатичні домагання галицької парламентської ре-

⁷ Франко І. Збір. творів: У 50 т.— К., 1982.— Т. 37.— С. 139.

презентації у Відні та в місцевому сеймі людей не будили, не зворушували суспільної свідомості. Звідси бажання поета «володіти огнем пророчих слів». Усвідомлення безсилля поетичного слова відлунувало песимістично-безнадійними мотивами. «Огненну тоску» навіювала байдужість суспільного загалу до літератури, посилювали її труднощі видавництва «Молода Муза», крах органу групи — журналу «Світ», підкреслено насторожена опозиція письменників старшої генерації. Отже, і політичні, і творчі, й побутові сум'яття були тими «блудними огнями» в душі поета, які кристалізувалися у вірші третьої збірки.

У збірці були поміщені поеми «Під дубом Т. Тасса» і «Просвічення Сіддартха» — перші проби пера в цьому жанрі. Перша поема має двоплощинну композицію. На багатовікову історію Італії проектується така ж славна колись історія України. Ліричний герой поеми в уяві порівнює долі обох народів. Гордість від того, що минуле України таке ж геройське, як Італії, не появляється. Історія тоді славна, тоді потрібна для добрих спогадів, коли дала народові волю. У неволі тішитися славним минулим — аморально, — така думка поета.

Поема «Просвічення Сіддартха» була спробою філософсько-морального осмислення поширених тоді вчень східних релігій. Ім'я східного пророка, екзотичний колорит, лексика буддизму служать П. Карманському лише системою художніх засобів для вираження власного морального кредо. Морально-етичний ідеал поета — людський біль, страждаюча чужими болями душа, відомий з попередніх збірок — у цій поемі лише в іншій формі інтерпретується. Загалом, Сіддартх відкрив для себе моральні закони християнства, тобто в поемі не поставлені специфічні філософсько-духовні проблеми східних вірувань.

Збірка «Блудні Огні» засвідчила пошук нових тем і мотивів, нових виражальних засобів, стала етапом у розвитку художньо-естетичних ідей поета.

Нові тенденції творчої еволюції у наступній збірці — «Пливем по морю тьми» — продовження не мали. Поет повернувся до звичних тем псалмової задуми, самотності, смутку і болю. Збірка завершує період становлення поетичного голосу П. Карманського і водночас є квінтесенцією його художніх шукань. Природа і Бог, інтимне й громадянське, любов і ненависть, іронія й біль — гама мотивів збірки, втілених у довершеній мистецькій формі. Поет утвердив себе глибоким ліриком з естетсько-філософським нахилом до трактування буття. Книжка П. Карманського була викликом смакам суспільності, яка в загальні не сприймала поезії для душі, а прагла ужитково-патріотичного читання. Виклик суспільним стереотипам виявився в утвердженні тих мотивів, за які поет

не раз зазнавав різкої критики, які дратували обивателя і відлякували видавців. Цим пафосом насичена й авторська передмова до збірки. Поет не хоче піддаватися мінливим уподобанням загалу, «бути учителем духовних анальфабетів», а має надію пізнати зміст «суєт буття», щоб читачеві відкрити високі ідеали співчуття, співстраждання і любові. У цьому аморальному світі насильства і зла поет знаходить духовні опори у високих гуманістичних почуттях, стверджуючи у вступному вірші: «Усе пусте — святий лиш людський біль...».

Критика (М. Євшан, М. Шаповал, Х. Алчевська) оцінили збірку як занепадницьку, в якій відсутні вольові мотиви, громадянська позиція. Дійсно, в поезії П. Карманського нема громадянського пафосу, декларацій, закликів до праці, освіти, боротьби. Громадянська свідомість поета — у співстрадванні з народом-рабом.

П. Карманський у збірці підтвердив репутацію майстра пейзажної лірики, але тепер — у мариністиці (цикл «Над срібним плесом моря»). У віршах циклу поет відтворив неповторний чар морських пейзажів і особливий стан душі при їх спогляданні. Услід за Лесею Українкою він вводив у нашу поезію екзотичні пейзажі.

Душа ліричного героя відпочиває серед розкішного буйства природи, наповнюється спокоєм і добротою. Проте, це не споглядальна лірика. Духовна основа в ній проявляється специфічно, опосередково — через одушевлення природи, наділення її імпульсами поетової душі. Вірші «Місячна соната», «Mondschein» — свіжі, нетрадиційні зразки пейзажної лірики — «перша в українській літературі спроба запровадження нічного ладу символів»⁸.

Художньо-естетичні пошуки в жанрі інтимної лірики теж знайшли своє продовження в збірці (цикл «А може по літах розлуки...»). Цей цикл, по суті, друга лірична драма П. Карманського після «З теки самоубийця». Загальний настрій віршів багатий свіжими мотивами, фаталістичні пориви, містичні візії не такі нав'язливі, як у першій збірці. Більшість поезій — маленькі шедеври інтимної лірики, у яких звеличуються святі й трепетні почуття, що возвишають людину, очищають її від усього низького, брудного. Внутрішній сюжет, динаміку розвитку почуттів створює діалектика душевних переживань. Щаслива і взаємна любов поступово згасає в душах закоханих. Поет простежує цей шлях від кохання до розлуки через сумніви, надії, розчарування і рідкі хвили щастя.

⁸ Ласло-Кучок М. Шукання форми. — Бухарест, 1980. — С. 23.

П. Карманський продовжує розвивати в збірці тему поетичної некрофільії. Лірика новітніх напрямків кінця ХІХ — початку ХХ століття інтерпретувала смисл людини не за її побутовими, соціальними чи політичними вчинками, а за змістом душі. Якраз душа уявлялася тим епіцентром людини, який зв'язує її з минулим і майбутнім, з землею і космосом (Богом). Душа вічна, безсмертна, тому так зовні спокійно звучать загробні мотиви. Хто вірить у безсмертя душі, того фізична смерть не лякає. Цей момент у поезії П. Карманського варто наголосити, щоб зрозуміти суть його декадентсько-містичних одкровенень. На конкретних інтерпретаціях декадентських тем аналізується зміст поетового світосприймання, філософські та літературні впливи європейської культури. У підсумку робиться висновок, що становлення поетичного голосу П. Карманського проходило в складному контексті літературного процесу на зламі віків. Його рання творчість зафіксувала цей суперечливий характер тогочасного розвитку українського слова поєднанням реалістичного й неоромантичного способів художнього мислення, відбила вплив найхарактерніших мистецьких ідей Європи — декадансу, символізму, філософсько-духовного індивідуалізму. Пробудження національної самосвідомості в обох частинах України, яке супроводжувалося політизацією громадсько-культурного життя, теж знайшло відгук у ранній ліриці поета. У П. Карманського, як ні в кого з його товаришів по «Молодій Музі», відчувається органічний зв'язок із загальноукраїнським літературним контекстом (І. Франко, Леся Українка, М. Вороний, О. Олесь).

Домінує в тематично небагатій поезії П. Карманського цього періоду образ-символ смутку, який поступово з всезагально-абстрактного перетворюється, наповнюючись моральними і соціально-громадянськими мотивами, в «причинний смуток», а далі трансформується в естетичний ідеал — образ болю. Якраз більше начало є наскрізним мотивом ранніх збірок поета. Його «імпресії душі» стражданням і болем відгукувалися на дисонанс світу, моральні катаклізми, особисті й громадянські негаразди. Страждання й біль є змістом душі ліричного героя збірок, визначальною рисою поетичного голосу молодого П. Карманського.

У другому розділі «Між естетикою й політикою. (Поезія часів світової війни, визвольних змагань і еміграції: 1914—1939)» аналізується творчість П. Карманського в екзистенційній ситуації історичних катаклізмів. Досліджується контекстний комплекс суспільних обставин, подій і явищ, які послідовно вимагали від митця відсувати естетичні проблеми на другий план, віддавати перевагу суспільним питанням, внаслідок чого «поети того часу понесли свою розщепленість між естетикою і політикою глибоко в

двадцятье сторіччя»⁹. Зважаючи на цю причину, в розділі висвітлено маловідомі факти громадської та політичної діяльності П. Карманського часів української революції та на еміграції в Бразилії 1921—1931 років.

У другий період творчості суттєво змінився поетичний голос П. Карманського, зазвучавши то патріотичними, то іронічно-сатиричними, то розпачливо-панічними мотивами. Послідовно мінялися вироблені в попередній період і визнані критикою особливості індивідуальної поетики й стилістики.

Новий період творчості П. Карманського розпочався з вибухом першої світової війни. Він характеризується не лише зміною тематики. Змінювався весь характер творчості. Його поетичний голос вже не міг бути таким суб'єктивно-неповторним, як у ранній ліриці, бо вливався в загальний хор української антимілітарної патріотичної лірики, в якому іноді губився як голос мистецької індивідуальності. Часто затирався параметри стилю.

Під час світової війни П. Карманський, як і В. Пачовський, Б. Лепкий, співробітничав із «Союзом Визволення України», у пресових органах якого друкував свої вірші. Основні теми цих поезій: жорстокість війни, звірства російських окупантів, прославлення подвигів Січових Стрільців. Домінуючим мотивом проходять бентежні роздуми про долю України, її майбутнє. У контексті цих міркувань характерний вірш «Хлопчина». Символічний образ України відтворено у долі молодого хлопця, який пас сільську отару, але сурми визвольних змагань покликали його на війну. Образ селянина-воїна ставав новим символом України.

У часи російської окупації Галичини П. Карманський оком художника бачив не лише звірства загарбників («В московськім ярмі», «На Сибір», «Екзекуція»), а осмислював події глибше, з урахуванням історичного досвіду. Північного сусіда він сприймав як вікову небезпеку України, зважаючи на історично сформовану шовіністичну ментальність у свідомості політиків і громадян цієї держави («Освободительці Росії»).

Згадані теми й мотиви лірики П. Карманського найхарактерніше проявилися в циклі «Кривавим шляхом». Мотив кривавого шляху українського народу в часи війни реалізується у двоплощинному плані: через зображення епічних картин страждань під окупантом і поетизацію бойових подвигів Січових Стрільців. Поряд із патріотичною наснагою вчувається не властивий авторові раніше злий пафос, різкі безкомпромісні судження, заклики до помсти й насильства. Спрощений підхід до освоєння воєнної тематики іноді негативно позначався на художньому рівні поезій.

⁹ Рубчак Б. Пробний лет // Розсіпані перли. Поети «Молодої Музи». — К., 1991. — С. 39.

У публіцистично-декларативному пафосі зникало больове начало лірики, описи і заклики замінили сенсорне сприймання подій, індивідуальні переживання.

Очевидно, П. Карманський відчув, що не природньо співає пісню визвольної боротьби, бо у наступній збірці «*Al fresco*» (1917) несподівано постав у новій якості: відмовився від бойових кличів, тріумфальних дифірамбів, а заговорив голосом їдкою іроніста, гнівного сатирика.

Перша в нашій літературі збірка політичної сатири «*Al fresco*» стоїть біля витоків українського авангарду. У ній поет здійснив перехід на нову поетичну мову, виробив оригінальну стилістику, по-новаторськи використав зміст і форму для сатиричного осмислення деяких специфічних рис національної самосвідомості, політичної ментальності. Якщо тому — умови життя й методи ведення політики галицької парламентської репрезентацією у Відні під час війни — він бачив на власні очі і болуче переживав «лихоліття віденської одісеї», то композицію книжки, поетику творив нову, до нього в українській літературі не відому. «Віршована проза», як визначив у передмові автор жанрову специфіку збірки, чарує різноманітною метрикою, блискучими стилізаціями, тонким обігруванням мотивів Гете, Грільпарцера, довершеною композицією оригінальних циклів. Після певної невдачі в попередній патріотичній ліриці поет знайшов свій спосіб висловлюватися як громадянин.

У розділі встановлюється, що витoki цієї самобутньої книжки йдуть від творчості найбільшого поета-сатирика італійської літератури XIX ст. Джузеппе Джусті, який започаткував жанр поетичних фресок. Відчувається у збірці і вплив творчості поетового кумира Джакомо Леопарді, зокрема, його алегоричних сатир. В «*Al fresco*» Карманського один загальний і спільний з італійськими поетами принцип: іронія, сатира й громадянська печаль мовляться тривожним голосом патріота, не критикана, не зверхнього байдужого судії.

Сатиричні ямби П. Карманського спрямовані проти бездарних політиків із західноукраїнських військово-політичних організацій — Головної Української Ради (ГУР) та Української Бойової Управи (УБУ). У галереї сатиричних портретів-фресок поет не обмежується висміюванням чванливих політиканів, фальшивих патріотів, безграмотних командирів. Його хвилює не лише сумна дійсність, яку має змогу спостерігати, а й давня фатальна традиція: невміння вести визвольні змагання, вчитися на своїх помилках і уроках історії. Болучі роздуми над цими проблемами, критичне осмислення історичного минулого — визначальна тенденція збірки. П. Карманському здається, що причиною трьохсотлітнього без-

державного життя нації, запорукою майбутніх поразок є сліпе наслідування «тих, що нарід вели манівцями», боязнь шукати нових доріг. Шкодить народним провідникам ревно романтизація й апологетика козащини. Осуджує поет спиритне політиканське вміння різноманітних діячів робити Шевченка пророком відповідно до партійних, ідеологічних, релігійних потреб, прикривати свої мерзенні вчинки його іменем («Шевченкове свято»).

Збіркою «Al fresco» П. Карманський утверджував новий тип політичного мислення, громадянської свідомості в естетиці. Високий рівень художнього відбору й типізації негативних явищ і рис національного менталітету, виконаний у довершеній мистецькій формі, допоміг об'єктивно осмислити характерні симптоми у галицькому громадянстві.

Іронією долі через рік після виходу в світ сатиричних фресок поет сам потрапив у круговерть політичної боротьби, пізнав смак політичних і дипломатичних вікторій, трагічних невдач. Мав змогу безпосередньо переконатися у вірності власних художніх одкровенень. У контексті цих міркувань до характеристики життєвого й творчого шляху П. Карманського залучено маловідомі факти про дипломатичну кар'єру поета в урядах УНР та ЗУНР. Детально висвітлено творчу, громадсько-політичну й педагогічну працю П. Карманського на еміграції в Бразилії (1921—1931). На основі матеріалів бразильської україномовної преси, галицьких періодичних видань міжвоєнного часу виявлено й проаналізовано велику творчу спадщину письменника (поезія, проза, драматургія, літературознавство, публіцистика), яка досі не була відомою. Проте головну увагу зосереджено на аналізі збірки «За честь і волю» (1923).

Героїчні й трагічні події української революції на західно-українських землях, осмислення причин краху ЗУНР — домінуючі мотиви збірки. Вона відбиває характерні для патріотичної лірики межових історичних часів суспільні настрої. Багато віршів є довершеними зразками високомистецької інтерпретації громадянських мотивів. Частина поезій має емоційне, нервове, іноді панічне сприймання поразки і сильний антипольський акцент.

За жанрово-тематичними ознаками збірка не є новим словом у творчості поета. Як і в попередніх, у ній П. Карманський культивує улюблені жанри — пісню, молитву, гімн, клятву, інтерпретує біблійні мотиви, афоризми. Слід підкреслити, що біблійна мудрість і символіка використані поетом не в морально-етичному чи філософському аспектах, а в суто політичному. Наочним прикладом розмивання світоглядних принципів, коли політична ідея превалює над законами мистецтва, є вірш-молитва «Отче наш», у якому прохання в Бога кари, смерті, помсти для ворогів Украї-

ни сприймається як святотатство. На цьому акцентуємо, бо йдеться про творчість не поета-атеїста, а чи не найталановитішого творця духовної лірики в українській літературі.

Збірка «За честь і волю» утвердила тенденцію поетичного голосу еволюціонувати від індивідуалістських, психологічно-особистісних «суєт буття» до трактування загальнопоширених, типових для суспільної свідомості поглядів, оцінок, суджень. Такого типу поезії вимагали історичні обставини. Вона виконувала необхідну в таких ситуація роль мобілізуючого чинника, тобто фактично ставала функціональним елементом у формуванні громадянських настроїв потрібного змісту.

У збірці представлено великий корпус стрілецької лірики. Під час світової війни Січові Стрільці здійснили великий прорив не лише у військовому, а й національному художньому житті. Найяскравіше розвіла пісенна творчість. Частина поезій П. Карманського теж стала піснями («На Сян, на Карпати!», «Січовий гімн»). Поетові вдалося вловити й передати дух стрілецької пісні, тому в пам'яті людей його твори на музику М. Гайворонського сприймалися як такі, що вийшли безпосередньо з окопів війни. У розділі лірика П. Карманського аналізується в контексті стрілецької поезії (І. Франко, Р. Купчинський, Л. Лепкий, С. Чарнецький).

Повернувшись із еміграції в Галичину (1931), поет потрапив у заполітизовану атмосферу політичного й культурного життя. У розділі проаналізовано обставини, в яких жило західноукраїнське письменство міжвоєнного двадцятиліття. Літературно-політична боротьба, бойкот представниками покоління «трагічного оптимізму» письменників старшої генерації, зокрема колишніх молодомузівців і стрілецьких поетів, робили творчу атмосферу задушною й нестерпною. Поет перестав друкуватися. Мовчазним протестом відповідав на суспільні й літературні негаразди.

У **третьому розділі** «Руйнування правдою (творчість П. Карманського в радянський період: 1939—1956)» аналізуються обставини, сутність і форми функціонування мистецтва слова в так звану епоху соціалістичного реалізму.

П. Карманський потрапив у творчу безвихідь межової ситуації з встановленням тоталітарного режиму в Західній Україні. Йому, як і колишнім молодомузівцям С. Чарнецькому, М. Яцківу, В. Пачовському, поетові-січовику В. Шкрумелякові, літературознавцеві М. Рудницькому, потрібно було шукати способи захисту творчого суверенітету. Поет обрав шлях П. Тичини — загравання з «дияволом» (Ю. Лавріненко). На основі конкретного аналізу творчості П. Карманського радянського часу робиться висновок,

що позиція компромісу з владою вела до компромісу з собою, з власними світоглядними принципами, а в підсумку — до нівеляції поетичного голосу.

У перші місяці радянської влади П. Карманський пробував зберегти творчу свободу за допомогою езопової мови. Його вірші 1940 року мають багато елементів з художнього арсеналу письма між рядками: мимовільні натяки, прозорі асоціації, специфічні образи. У дисертації проводиться детальний аналіз таких творів, робиться спроба витлумачити їх зміст.

Поет дуже швидко усвідомив, що йому не оминати «долі альбатроса» (Ш. Бодлер), що вже ніколи не відчує духу свободи, не зможе ширяти на крилах уяви, а лише покійно виконувати команди літкомісарів. Чинити спротив, навіть мовчати — ставало небезпечно. У розділі розкриваються обставини, в яких змушені були працювати західноукраїнські письменники після 1939 року. Збірка П. Карманського «До сонця» (1941) містила цикл віршів «В сім'ї вольній, новій». У них неможливо впізнати стиль поета, бо в умовах творчої несвободи, коли література стає засобом поширення офіційної ідеології, зникають, нівелюються творчі особистості. Вони втрачають своє обличчя, зливаються в колективному хорі стандартних, ритуально обов'язкових тем і мотивів. П. Карманський змушений був писати в традиціях радянської літератури («Колгоспник», «Піонер», «Пролетар» та ін.).

Остання прижиттєва збірка поета «На ясній дорозі» (1952) лише тематично дещо різниться від соцреалістичного циклу попередньої. Зміна тематики зумовлена не світоглядними, творчими принципами, а коригуванням напрямків ідеологічно-пропагандистської політики партії. Не змінилися довоєнні міфи-стереотипи, публіцистичний жаргон, якими користувалася література, оспівуючи успіхи побудови нового життя. Уся збірка — апологетика міфа про «народ в побідному поході» до комунізму. Вимушене прямолінійне слідування П. Карманського курсом найпримітивніших традицій радянської поезії пояснюється фактами його біографії. 1947 року, в часи ждановських погромів культури, поета виключили зі Спілки письменників, оголосили націоналістом, звільнили з роботи. Він зазнав цькування в пресі, знущань органів безпеки, був зломлений фізично і морально. Збірка «На ясній дорозі» була спробою заробити маленьку творчу свободу, право друкуватися, тому писалася ретельно, з прицілом на позитивні рецензії. Розрахунок виправдався. Книжка малохудожньої віршової публіцистики з виразною пропартійною позицією відкривала можливість знову друкуватися. Та прогресуюча хвороба відібрала куплений такою дорогою ціною шанс.

Внутрішню потребу творчого самовираження поет частково компенсував перекладацькою працею. В останні роки життя повністю переклав «Божественну комедію» Данте. Для себе писав інтимну лірику, яка склала рукописну збірку «Осінні зорі» — зразок поезії герметизму. Спогади про кохання, про пережите, тобто пам'ять високих почуттів навіюють душі ліричного героя стриману мрійливість, викликають довірливий тон розважливої сповідальності. Проте поневолення духу не минуло безслідно, воно виснажило поета фізично й духовно. Це відчувається і в любовній ліриці. Тоталітарний режим з його ритуалізацією суспільного життя, викривленою соціальною психологією, механізмами уніфікації мислення витворив свою естетику, свої критерії художності — і все це безвибірно нівечило і людей і мистецтво. Пригасання таланту П. Карманського в останній період творчості зумовлене, без сумніву, не лише поважним віком, недугою, а й названими вище обставинами.

У **висновках** дисертації підсумовано зміст усіх розділів та узагальнено спостереження над художніми особливостями поезій П. Карманського. Відзначено, що найповніше розкрився оригінальний ліричний талант поета в перший, молодомузівський період творчості.

Окреслено еволюцію поетичного голосу П. Карманського, який під впливом зовнішніх обставин забарвлювався то громадянськими, то містично-релігійними мотивами, але з часом трансформовався, зазнавши впливу європейської поезії, у форму неоромантичного та символістського світобачення.

Героїчні й трагічні події української революції покликали письменника до політичної та дипломатичної роботи. З того часу змінюється характер його творчості, поезія наповнюється сатиричними, патріотичними, громадянськими мотивами.

Тоталітарний режим після вересня 1939 року погубив непісичне обдарування поета, — резюмується у висновках.

Список публікацій з теми дисертації:

1. «З бездушного болота я виліпив живу статую...» // Друг читача.— 1990, 6 грудня.
2. Історія взаємин І. Франка з О. Луцьким у світлі архівних матеріалів // Іван Франко і національне відродження.— Львів, 1991. Тези доповідей.
3. Лірична драма в контексті літературної традиції // Слово і час.— 1992.— № 9.
4. Зібрані перли «Молодої Музи» // Дзвін.— Львів, 1992.— № 9—10.— Рец. на кн.: Розсипані перли. Поети «Молодої Музи». Упорядник М. Ільницький.
5. Остап Луцький — теоретик раннього українського модернізму // «Молода Муза» і літературний процес кінця XIX — початку XX століття в Україні і Європі.— Львів, 1992. Тези доповідей.
6. Провідник тернопільського здвигу // Західна Україна.— Тернопіль, 1993, 6—11 січня.
7. У галереї «Al fresco» // Перевал.— Івано-Франківськ, 1993.— № 1.
8. «Я йшов за голосом поради...» (До історії взаємин І. Франка з П. Кармацьким) // Укр. літературознавство.— Львів, 1993.— Вип. 58. (Друкується).

427018

AV 28.496